

AZƏR RZAYEVİN KAMERA-İSTRUMENTAL YARADICILIĞI ("SONATİNA", "POEMA", "KANTİLENA") ƏSƏRLƏRİNİN NÜMUNƏSİNDƏ)

Pervanə XANLAROVA

Azərbaycan kamera - instrumental musiqi bəstəkar yaradıcılığının sahələri içərisində aparıcı yerlərdən birini tutur. Kamera-instrumental janrının və ansambl ifaçılığının inkişafında Ü.Hacıbəyli, A.Zeynalı, Qara Qarayev, Cövdət Hacıyev, Soltan Hacıbəyov, Oqtay Zülfüqarov, Vasif Adıgözəlov, Xəyyam Mirzəzadə, Tofiq Bakıxanov, Məmməd Quliyev, Firəngiz Əlizadə, Rəhilə Həsənova və digər bəstəkarların fəaliyyəti xüsusi qeyd olunmalıdır. Bu bəstəkarlar öz kamera-instrumental yaradıcılığında musiqi mövzularının relyefliyi və ifadəliliyinə, müxtəlif kompozisiya - texniki üsullarla ifaçılıq vasitələrinin təbii şəkildə uyğunlaşdırılmasına nail olmuşlar.

Azərbaycan bəstəkarları arasında kamera-instrumental əsərləri ilə layiqli yer tutan bəstəkar və pedaqoq, musiqili-ictimai xadim Azər Rzayevin rolu xüsusilə əhəmiyyətli olmuşdur. Özü həm də istedadlı skripka ifaçısı olan A.Rzayev XX əsrin II yarısında həyat və fəaliyyətini Ü.Hacıbəyov adına Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının (hazırkı Bakı Musiqi Akademiyası) milli ifaçılıq sənətinin və məktəbinin, yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin, ifaçılıq kadrlarının hazırlanmasına yönəlmişdir. Onun fəaliyyəti həm ifaçılıq, həm də bəstəkarlıq baxımından eyni dərəcədə məhsuldar və səmərəli olmuşdur.

Bəstəkar və skripkaçı Azər Rzayevin yaradıcılığında kamera-instrumental əsərlər üstünlük təşkil edir. Yaradıcılığa ötən əsrin 50-ci illərinin ortalarından başlayan A.Rzayevin mürciət etdiyi janrlar içərisində trio və kvartetlərin adını qeyd etməliyik. İlk yaradıcılıq illərindən etibarən bəstəkarın yaradıcılığında konsert və kamera janrı üstünlük təşkil etmişdir. Onun müəllifi olduğu bu əsərlərdə kamera lirikası, parlaq konsertlik özünü göstərmişdir. Azər Rzayevin instrumental əsərləri həm virtuozluğa, həm də vokal ahəngi ilə fərqlənir. Bəstəkarın kamera musiqisinin başlıca xüsusiyyəti - klassik ənənələrə və xalq musiqisinə möhkəm surətdə bağlılıqdır.

Onun qələmindən müxtəlif illərdə violonçel və orkestr üçün "Poema", skripka və simfonik orkestr üçün konsertlər, skripka, viola və simfonik orkestr üçün ikili konsert çıxmışdır. Bəstəkarın violonçel və orkestr üçün "Poema" əsəri konsert janna yaxın olan əsərdir. Qeyd edək ki, bu əsər Azərbaycan violonçel musiqi mütəxəbatında violonçel və orkestr üçün yazılmış "Poema"larla - Oqtay Zülfüqarov, Əşrəf Abbasovun eyniadlı əsərləri ilə bir cərgədə durur.

A.Rzayevin ötən əsrin 60-cı illərində yazılmış simli kvarteti öz obrazlı - emosional məzmunu ilə skripka konsertlərinə yaxındır. Bu əsərdən bəlli olduğu kimi,

bəstəkar simli alətlərin təbiətini yaxşı hiss edir. Bu və ya digər simli alətin imkanlarını və spesifik xüsusiyyətlərini dərinəndən bilən A.Rzayevin simli alətlər üçün yazdığı əsərlərdə onun musiqi dilinin əsas xüsusiyyətləri özünü büürüz verir. Bu da konsert üslubunun, konsertliyin parlaq ifadəsidir. Səmimi, təsirli lirika onun kamera-instrumental əsərlərinin əsas obraz xəttini təşkil edir. Bu əsərlər milli ansambl musiqimizdə bu günə qədər nümunə olaraq qalmaqdadır.

A.Rzayevin kamera - instrumental əsərləri üçün kəskin konfliktlər, sərtlik seçiyəyi deyil, bu əsərlər üçün Azərbaycan xalq melodiyalarındakı irəli gələn əlvanlıq xasdır. Bəstəkar Azərbaycan muğamlarının əsas lad özəyini saxlamaqla onların intonasiyalarını öz əsərlərində təbiiq edir. Onun skripka və violonçel üçün əsərlərinin musiqi obrazlarında həyatilik üstünlük təşkil edir. Həyata nikbin baxış ifadə edən motivlərdən istifadə etməklə, bəstəkar ayn-ayn mövzulan lirik çalarlara qərq edir, hiss- həyəcan, düşünce və fikirləri melodik obrazlarla canlandırır.

Bu məqalədə A.Rzayevin nəzərdən keçirəcəyimiz ilk əsəri - "Keçmiş yada salaraq" adlanır. Əsər skripka və fortepiano üçün yazılmışdır. Hazırkı əsər janr etibarilə bəstəkarın özünün adlandırdığı kimi - sonatınadır (əsər Tacəddin Manafzadəyə həsr olunmuşdur).

Sonatınada yazdığı surətdə Azərbaycan xalq musiqisi motivlərindən, ritmlərindən, lad-harmoniya vasitələrindən kamera - instrumental janrının və ansambl ifaçılığının prinsiplərinə müvafiq olaraq istifadə olunmuşdur. Ansambl üçün yazılmış bu əsərdə skripka və fortepiano dueti diqqəti cəlb edir.

Bu kiçik sonatının həcmi yığcam, lakonikdir. Lakin həcmnin kiçikliyinə baxmayaraq, texniki cəhətdən asan olmayan əsərdir. Məlumdur ki, silsilə əsər olan sonatınanın I hissəsi adətən sonata formasında olur. Eyni zamanda bir hissəli sonatınalar da var. Azər Rzayevin sonatınası məhz birhissəlidir. Bu sonatına musiqi məktəbləri proqramlarında - istər ibtidai təhsildə, istərsə də ali təhsil müəssisələrində mühüm yer tutur. Bəstəkarın sonatınası XX əsrdə klassisizm dövrü sonatalarına yaxındır. M.Ravel, F.Buzoni, B.Bartok, D.Kabalevski, Q.Qarayev və başqa bəstəkarların sonatınalarına xas cizgilərə malikdir. Bu bir hissəli sonatınada Azər Rzayev bir tərəfdən sonatına janrının sərbəst şərhini yaradır, digər tərəfdən isə həmin janr proqramlı yozur, ona ad verir.

Əsərin özünəməxsus cəhətlərindən biri də odur ki, skripka ifaçılıq nöqtəyi-nəzərdən burada bəstəkar göstərişləri diqqəti cəlb edir. Həmin göstərişləri nəzərdən keçirək: müəllifin qeyd etdiyi kimi, əsərin ifası

zamani göstərilən bəzi məqamlarda (o cümlədən rəq. 10) kamanın vinti açılmalı, tükler kamanın simləri üstünə ele qoyulmalıdır ki, bütün dörd simi tutsun, ağac

Nümunə 1 Azər Rzayev - Sonatina ("Keçmiş yada salaraq")

Əsərin son xanələrində bəstəkar tərəfindən göstərilən qeyddə (rəq. 16) yazılmışdır ki, yayı kamanla dayaqdan sonrakı simlərin üstündə soldan sağa aparmaq lazımdır. Üçüncü barmaqla (sağ əl) skripkanın üst dekasına yavaşca vurmaq (ritmik) məsləhət görülür. Sağ əlin birinci barmağını bükərək skripkanın alt Nümunə 2

hissəsi isə skripkanın altında qalsın. Bu zaman səslər dörd simde eyni vaxtda səslənir:

dekasına yavaşca vurmaq tövsiyə olunur. Bu və ya digər göstərişlərdən aydın olduğu kimi, Azər Rzayevin skripka ifaçısı olduğuna görə alətin texniki imkanlarına yaxşı bələdiyyi üzə çıxır. Bu göstərişlər ilə müəllif əsərin mahiyyətini, quruluşunu və ifaçılıq xüsusiyyətlərini açıqlayır.

Sonatinanın bir sıra xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən hər iki alətin bərabər hüquqlu olması nəzərə çarılır. Ümumiyyətlə alətlərin bərabər hüquqlu olması ansambl şərhinin düzgün təbiiyi ilə izah olunur. Skripka və fortepiano melodik-ritmik cəhətdən müəşəkkil partiyalarını, mülayim və axıcı melodiyalarını birləşdirərək, bəstəkar kamera-instrumental faktura quruluşunun spesifikasiyası ilə dərindən bağlı olan musiqi fakturasını yaratmışdır. Sonatinanın musiqi tematizminin inkişafında milli ladların qarşılıqlı funksional münasibətləri və laddaxili meylətmələr diqqəti cəlb edir.

Sonatinada fortepiano partiyasından da bəhs etmək lazımdır. Forteplano burada təkə müşayiət rolunu oynamır. Forteplano - skripka partiyasının ifa etdiyi musiqi materialını - əsərin əsas tematik yükünü skripka partiyası ilə bərabər daşıyır, solo alətlə kifayət dərəcədə sərbəstlik və fəallıqla müşayiət edir.

Bu xüsusiyyətlərdən başqa, əsərin hər iki partiyasında Azərbaycan xalq musiqisinin vacib xüsusiyyəti olan variantlıq prinsipini də izləmək mümkündür. Variant proseslərinin qanunauyğunluğunun əsasında bəstəkar tərəfindən sabit əhəmiyyətli melodik tip yaradılır. Burada daimi və davamlı tematik elementin işlənilməsi və həmin tematik elementin daxilində çəvik inkişaf etdirilən intonasiya hökm sürür. Bir hissəli sonatinanın temp dinamikası bu baxımdan maraqlıdır. Obrazlar aləminə gəldikdə, burada insanın zəngin daxili aləmi və işıqlı, nikbin dünyaduyumunun təsviri əsərin əsas məzmununu təşkil edir. (Moderato-Allegro-Andante sostenuto).

Azər Rzayevin kamera-instrumental yaradıcılığında violonçel üçün yazılmış əsərlər də tədqiqə layiqdir. Bunlardan Violonçel və fortepiano üçün "Poema", Violonçel və kamera orkestri üçün "Kantilena" qeyd oluna bilər. Bu əsərlərdə A. Rzayevin xalq musiqisindən, onun melodik və harmonik dilindən, muğamların metr-ritm və lad-məqam xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq maraqlı kamera əsərləri yaratması diqqətə layiqdir. Bir peşəkar bəstəkar olaraq bu əsərlərdə müəllifin xalq musiqisinə, musiqi folkloruna yanaşma tərzini qərarlaşmış və özünü konkret şəkildə ifadə etmişdir. Əsərlərin təhlilindən görüldüyü kimi, A. Rzayev xalq musiqisinin melodiya, ritm, lad-intonasiya xüsusiyyətlərindən ifadə vasitələri kimi bəhrələnməmişdir.

Violonçel və fortepiano üçün "Poema", violonçel və kamera orkestri üçün "Kantilena" - violonçel alətinin tembrini, texniki imkanları və səs boyalarını geniş ifadə edən əsərlərdir. Bəstəkarın kamera ansamblı sahəsində məhsuldarlığı bu əsərlərdə daha da fəallıq edir. O, violonçel alətinin iştirakı ilə maraqlı instrumental əsərlər yazır. Ansambl əsərlərinin uğurundan sonra Azər Rzayev daha iri həcmli janrlara müraciət edir.

Violonçel - bəstəkarın ən çox sevdiyi alətlərdən biridir. O, hələ konservatoriyada təhsil alarkən violonçel üçün yaddaqalan əsərlər yazmışdır. Onun violonçel üçün yazılmış əsərləri respublikamızın gənc bəstəkarlarının yaradıcılığına baxış zamanı ifadə edilmiş və musiqi xadimləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

A. Rzayevin violonçel və fortepiano üçün "Poema" -sı bu janrın xüsusiyyətlərinə görə bir qədər inkişaflıdır.

Bəstəkar Qərb musiqisinin formaları və janrlarını Azərbaycan xalq musiqisinin ifadə vasitələri ilə əlaqələndirmiş, onların uğurlu sintezinə nail olmuşdur. Musiqi tarixindən bəlli olan klassik nümunələr içərisində Şossunun "Poema", F. Əmirovun "Muğam - poema" -sı yaddaqalan əsərlərdir. Bu əsərlərdə olduğu kimi, bəstəkar klassik forma-strukturlara istinad etməklə, onları fərdi, intonasiya baxımından milli məzmunla zənginləşdirir. Musiqi məzmunu, obraz-intonasiya tematikası kompozisiya baxımından aydın, struktur baxımından məntiqi formalarla ifadə edilmişdir.

Xalq musiqisinin dərin məhəbbətlə sevmə və dərindən bələd olan istedadlı bəstəkarın kamera-instrumental əsərlərində xalq musiqisinin ruhu duyulur. Burada musiqi hissələrinin səmimiyyəti, melodiyaların axıcılığı və saflığı, formanın həssas duyumu, lirik təhkiyə öz ifadəsini tapır.

Əsərdə fortepiano aktivliyini də qeyd etmək lazımdır. Azər Rzayev simli alətlərlə yanaşı, fortepiano palitrasına da yaxşı bələddir. Alətin çalğı üsulları, onun tembr rəngarəngliyinin uyğunlaşdırılması, ayrı-ayrı registrlərin arasındakı ahəngdarlıq onun violonçel və fortepiano üçün "Poema" -sına parlaqlıq verir. Əsərin notunu vərəqlədikcə solo alət olan violonçelin, həm də müşayiət edən fortepiano ifaçılıq prinsiplərindən, registrlərindən, texniki imkanlarından ustalıqla istifadə olunması aydın hiss olunur. Violonçel və simfonik orkestrin alətlərinin səslənməsinə, tembr xüsusiyyətlərinə dərin bələd olan bəstəkar violonçel ilə orkestri qabanq şəkildə uzlaşdırmış, partituralarda onları möhkəm vəhdətinə nail olmuşdur.

Qeyd olunanlardan irəli gələrək "Poema" -nı müəyyən mənada virtuoz xarakterli musiqi əsəri adlandımaq olar. A. Rzayev klassik instrumental tipli konsert janrı üçün seçiyəvi olan başlıca xüsusiyyətləri - solist ilə müşayiətin yansıması, qarşılaşdırılması, solo partiyaların parlaqlığını əks etdirmişdir. Ümumilikdə, violonçel - fortepiano ansamblı bir - birini tamamlayır.

Violonçel alətinin spesifik xüsusiyyətləri və imkanlarından ustalıqla istifadə edən bəstəkar "Poema" -da violonçelin zəngin ifaçılıq üsullarını nümayiş etdirmişdir. Müəllif bu əsərdə violonçel musiqi alətinin səslənmə imkanlarından əlavə, onun ifa-tembr xüsusiyyətləri əsasında olduqca maraqlı ifa tərzini yaratmışdır: o, ənənəvi üslubda öz musiqi fikrini qurmuş, virtuoz ifa səviyyəsində həll etmişdir.

"Poema" -da texniki tamliq hiss olunur, ifaçıdan yüksək texnika ilə yanaşı, musiqini dərinləndirən əlaqə tələb edilir. Əgər bu xüsusiyyət ifaçıda varsa, violonçel və fortepiano arasında ansambl alınır.

Digər tərəfdən əsərin reprizasından əvvəl solo violonçel kadensiyası vardır. (Cadenza rubato). Reprizaqabağı kadensiyada bəstəkar Azərbaycan xalq musiqisindən irəli gələn təkrar və variantlıq prinsiplərindən istifadə etmişdir. Kadensiya üçün violonçel solusunun ikili notları seçiyəvidir. Qeyd edək ki, violonçel solusunun kadensiyasında solist qarşısında bədii - texniki cəhətdən bir sıra mürəkkəb çarılardan həlli vəziyyəti qoyulmuşdur. Rəngarəng çarixlər, passajlar, ikili notlar ilə maraqlı doğuran kadensiyada

solist öz ifaçılıq tərzini, aletin bədii - texniki imkanlarını hərtərəfli nümayiş etdirir:

Nümunə 3 Azər Rzayev - "Poema"

Burada Allegro tempində bir sıra ölçülərdən istifadə olunmuşdur: fortepiano girişində 5/4, birgə ifa zamanı isə s , işlənmə tipli daxili genişlənmədə temp dəyişikliyi 3/8, 5/8, 6/8, 4/4, s , 6/4, 5/4 - son həddə çatır.

Violonçelin insan qəlbinə sirayət edən musiqi mövzulan, violonçel və fortepiano dialoqu ifaçılar tərəfindən yüksək sənətkarlıqla təfsir olunmuşdur. Bu əsər musiqi ictimaiyyəti tərəfindən yüksək rəylərlə qarşılanmışdır.

Azər Rzayevin violonçel və kamera orkestri üçün "Kantilena" (c-moll) adlı əsəri görkəmli violonçel ifaçısı, bəstəkarın yaxın dostu Sabir Əliyevə həsr edilmişdir. Violonçel və kamera orkestr üçün "Kantilena" əsərinin maraqlı və uğurlu təfsirini məhz adı qeyd olunan ifaçı - respublikanın istedadlı violonçel ustalarından biri, professor Sabir Əliyev yaratmışdır.

Görəsən əsərin musiqisinin gücü nədədir? Sualı belə cavablandırma bilərik ki, Azər Rzayev hansısa yeni formalann, mürəkkəb harmoniya uyarlığının açılmasında deyil, orijinal intonasiyaların təsvirində xalq musiqisinin təsir gücünü özündə böyük səmimiyyətlə uyuşduran istedad nümayiş etdirmişdir. Bəstəkarın musiqisi vadar edilmədən axır, varlığını daxil olur

və bizi valeh edir. Onun musiqisinə sirayət etmiş gözəl keyfiyyətlər bizə hərarət, xeyirxahlıq və nə isə bir doğmaliq hissi gətirir.

Əsərin solo violonçel partiyasında aletin çalğı xüsusiyyətlərinə xas müxtəlif ştrixlərdən təbii və hərtərəfli şəkildə istifadə olunması pyesin dolğun səslənməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Əsərin ifası violonçel ifaçısından həm də ona görə böyük məhərətlə tələb edir ki, ifaçı eyni zamanda həm kantilenaya, həm də müxtəlif ştrixlərin ifasına diqqət yetirməlidir. Buna nail olmaq üçün yaradıcı fikir və onu həyata keçirmək istəyi, forma incəliyi kimi xüsusiyyətlərə malik olmaq lazımdır.

Rəngarəng və məhsuldar yaradıcılığa malik olan bəstəkarın geniş dinləyici kütləsinin rəğbətini qazanan əsərləri içərisində violonçel və kamera orkestri üçün "Kantilena" əsəri bu mənada yaddaqalandır.

Əsərdə lirik başlanğıc var. Aparıcı mövzu lirikanın müxtəlif tərəflərini əks etdirir. Əsərin "Kantilena" adlandırılması təsadüfi deyil. Melodikanın, eləcə də musiqi ifaçılığının ahəngdarlığı musiqinin xarakterini müəyyən edir. Axıcılıq, qəmgin valsvarilik, xalq musiqisinin lirik ruhu bu əsərdə güclüdür:

Nümunə 4 Azər Rzayev - "Kantilena"

Əsər üç hissəli quruluşa malikdir. I hissə - Larghetto. Orta hissədə - Piu mosso - da musiqinin xarakteri daha da şövqlənir. III hissə (A tempo I) reprizadır. Əsərin orta hissəsində müəyyən qədər həyəcan, coşğunluq hiss olunursa, reprizdə kövrəklik yenidən bərpa olunur.

Geniş, rəngarəng və məhsuldar yaradıcılığa malik bəstəkarlardan olan Azər Rzayevin kamera-instrumental əsərləri geniş dinləyici kütləsinin rəğbətini qazanmışdır. Bu əsərlər içərisində violonçel və kamera orkestr üçün "Kantilena", violonçel və fortepiano üçün "Poema", skripka və fortepiano üçün Sonatina ("Keçmiş yada salaraq") yaddaqalandır.

Onu da qeyd edək ki, Azər Rzayev kamera musiqi əsərlərini bəstələyərkən həmişə əsərin ifaçısını nəzərdə tutmuşdur. Onun skripka və fortepiano üçün sonatınası Tacəddin Manafzadəyə, violonçel və kamera orkestri üçün "Kantilena"sı Sabir Əliyevə həsr olunmuşdur. Bu ifaçılann şərhində adı çəkilən əsərlərin öz bənzərsiz interpretasiyasını tapması səbəbinə görə bəstəkarın əsərləri dinləyicilər tərəfindən tez qavranılır, ifaçılann repertuarında daima özünə yer alır.

Məqalədə nəzərdən keçirilən hər üç əsər bəstəkar tərəfindən birhissəli sonata-silsilə kimi düşünülmüşdür. Digər tərəfdən bu əsərlərdə Azərbaycan xalq musiqi mənbələrinin müəllif tərəfindən orijinal şəkildə istifadəsi maraqlıdır.

Uzun illər Bakı Musiqi Akademiyasının "Kamera ansamblı" kafedrasında dərs aparan, skripka və kamera

ansamblı ixtisası üzrə musiqiçi-kadrlar hazırlayan bəstəkar və skripka ifaçısı Azər Rzayevin kamera-instrumental əsərlərinin təhlilini yekunlaşdıraraq qeyd edək ki, onun öz ifaçılıq və pedaqoji fəaliyyətini bəstəkarlıqla əlaqələndirməsi instrumental əsərlərinin meydana gəlməsi üçün stimol olub və bu sahə onun yaradıcılığının aparıcı xəttinə çevrilib.

Kamera - instrumental əsərlər A.Rzayevin irsində mühüm yer tutur. Kamera-instrumental musiqi janına müntəzəm müraciət edən bəstəkar bu sahədə öz üslubunu dolğunluqla gerçəkləşdirə bilib. Nəzərdən keçirilən hər bir əsər onun yaradıcılıq simasının müxtəlif tərəflərini açıqlamaqla yanaşı, həm də musiqi üslubunu, musiqi dilini yeni keyfiyyətlərlə, yeni cizgilərlə zənginləşdirib. Bu əsərlərdə kamera musiqisinin əsas xüsusiyyətləri milli səciyyəli musiqi dili ilə qovuşur. Bu səbəbdəndir ki, bəstəkarın kamera əsərləri ifaçılıq təcrübəsində və tədris repertuarında möhkəm yer tutur.

Azər Rzayevin skripka, violonçel və fortepiano üçün konsert repertuarı həm də ali və orta ixtisas musiqi məktəblərinin tədris proqramlarında ifaçılar tərəfindən daim çalınan əsərlərdəndir. Bəstəkar bu əsərlərdə skripka və violonçel alətinin ifaçılıq üsullarından, həmçinin milli koloritdən, xalq musiqisinin məlahətli, ahəngdar mövzularından bacarıqla istifadə etmişdir.

Açar sözlər: kamera musiqisi, instrumental ansambl, sonatina, poema, kantilena.